

Peterdi Andor (1881—1958) hányatott ifjúsága élményvilágával jelentkezik első kötetében (Szívem, 1904; A mélységből, 1909). Az „utca” fiának vallja magát, verseiben a nagyvárosi proletárelét, a nincstelenek érzelemlágának kifejezése mellett fel-feltűnik a falu utáni nosztalgikus sóvárgás is. Később a családi idill hangulatképei, majd lázadóbb szerelmi versek váltják fel korábbi nosztalgiáját, sőt, a vidéki táj borongós emléképei is megtelnek a változás utáni vágy hangulatelemeivel. 1912 táján erősödik fel lázadása; úgy tetszik, a munkásmozgalom forradalmi fellendülésének éveiben válik a költő korábban inkább csak ösztönös szocializmusa tudatos sorsvállalássá (Üzenet, Legyen hát csönd!). Büszkén vallja a tüntető munkások igazát, hirdeti áldozatuk jövőt hirdető értelmét. — A világháború első szakaszában kezdetben megtévesztik a hamis nacionalista frázisok, ám hamarosan elboruló, fájó hangulatú költemények követik háborús ódáit. A Tanácsköztársaság napjaiban harcos versekkel búzdit a forradalom védelmére, ekkor megjelent kötet, A Föld énekel plasztikusabban s közvetlenebbül fejezi ki indulatait, költői világa konkrétabbá válik. — Ekkori tárgyilagos tónusát építi tovább a két háború közötti versköteteiben: korábbi tűnődő szomorúsága a megbántott emberség panasz-szavává növekedik az ellenforradalmi korszak riasztó valóságában. Az emberi mel-

PETERDI ANDOR

VÁRNAI ZSENI
1919-ben

tőség megőrzésére búzdit az üldözések közepette is, együtt-érzéssel ábrázolja a nehéz munkáseletet, osztályharcos indulattal szól az éhezökről (Sok-sok ezer ember éhez). A felszabadulás után korai politikai ódáinak hangján köszönti a szabad életet és a földosztást, később azonban aktivitása lecsökken, a küzdelmekben megfáradt ember komor magányossága hangzik fel verseiből.

Várnai Zseni (1890—) férje, Peterdi Andor révén került kapcsolatba a munkásmozgalommal. Költészetét két mélyen átélt érzélem indítja útjára: az anyaság és a proletárelét megszépítésének vágya. Harmadikként az első világhá-

ború esztendeiben társul mel-ljük a felfokozott békevágy, s mindmáig ezek az alapérzések határozzák meg költői arculatát. 1919-ben felszabadult lélekkel énekl a proletárforradalom győzelmét, a háborúellenes versek szerzője most a Tanácsköztársaság önvédelmi háborújára mozgósít. — Később is büszkén vállalja „viharszülte” forradalmas verseit, s riasztó természet képekbe öltöztetve vagy bibliai történetekbe rejtve érzékelteti a dühöngő fehérterror légkörét (Őszi este, Ráchel siralma). A bibliai téma és hangvétel a negyvenes években írt Látomás Jeremiással c. költeményében a fasizmus pusztulásának felidézésével növekedik, majd a szabadságot hozó szovjet seregek érkezését várja-énekl illegális röpiratokon terjesztett, ellenállásra búzditó bátor versében (Kopogtatók). — A felszabadulás után új erőre kapva énekel a beteljesedett szabadságról, s ekkor adja ki a forradalmak lázas légkörét, majd az ellenforradalmi korszak évtizedeit felidézö szuggesztív erejű emlékiratait. Megfrissült munkásságát az elsők között jutalmazza a József Attila-díjjal a népi demokrácia.

SZOCIALISTA ÖRÖKSÉGÜNK

29.

KORTÁRS

IRODALMI
ÉS KRITIKAI
FOLYÓIRAT

KORTÁRS 1968.

5

XII. ÉVFOLYAM, 1968. MÁJUS

verzalitás a belső élet fokozatán míg a színpadon eljátsszák az eseményt, verbén, lángban és kénesőben.

Ami engem illet, egy hangulat zsákutcájában, amely majdnem az életembe került, lehet hogy megpillantottam, lehet, hogy nem egy csücskét annak, ami a költőt ihlette. Ami kész művét illeti a művész nem szorul tolmácsra: a közönség érti.

„Hamlet” az emberi állapotról szól. Mindannyian élünk, amennyiben vonakodunk meghalni. De nem vagyunk eltökélve arra, hogy éljünk minden lényeges vonatkozásban, amibe az élet szólít bennünket, még ha életünk árán is. Elodázzuk a boldogságot, mert habozunk magunkat odaadni az életnek. Ez teszi olyan mély szimbólummá Hamlet késlekedését. Az élet az Ember elmulasztott alkalmá. De végül is szeretett hősünk visszanyer egy részt az élet beteljesüléséből. Mikor a függöny legördül, nemcsak megbékélést érzünk, de valami indokolhatatlan hálaérzetet iránta, mintha szenvedései mégsem lettek volna egészen hiábavalóak.

POLÁNYI KÁROLY

VATI JÓZSEF festménye

SZEMLE

írók, könyvek

A magyar verstan forradalmára

Emlékezés Gábor Ignácra, születésének századik évfordulóján

Verstant Horváth Jánostól tanultam. Középkori verseinket is az ő ritmizálásában ismertem meg. Tökéletesen kielégített, s egy-két részlettől eltekintve, ma is kielégít. Gábor Ignác nevével az ő tanulmányában találkoztam, „A középkori magyar vers ritmusa” füzetében. „Célom nem Gábor Ignác megcáfolása, eredményeim mindamellett megcáfolják őt” — olvastam, s igazat is adtam neki. Még mikor Túróczi-Trostler kezembe nyomta — valamikor 1942-ben — a „Magyar ritmika válaszfűjtje” frissen megjelent füzetét, azzal fogadtam: „Még mindig...?” De a szenvedélyes érvelés, néhány részletgazság meggyőző ereje — mint a metszet gyöngülésére felhozott példái —, fölkeltették érdeklődésemet: elővettem „A magyar ősi ritmus”-t is. Ritmizálása egyik helyen tetszett, másikon taszított: de megkapott a betűrim-gazdagság, amit Zrínyiben mutatott ki, a Szent László-ének eredetiségének bizonyítása, és éreztem, hogy „van valami” a szabad szótagszámú ütemek konok bizonygatásában és a heves kifakadásban a „rattatata-rátta” ellen. Vagyis a tüske belémtört: a diák hite meg-ingott professzora kizárólagos igazában, s a probléma nem hagyott többé nyugodni.

Zenefolkloristának készültem, „dallamban fogant vers”, Kodályra, Szabolcsira hivatkozó elmélet természetesnek hangzott fülemnek. De éppen mert zenefolklorista voltam, közelebbről tudtam vizsgálni a segítségül hívott zene tényeit: azokat nem lehetett egyeztetni az elmélettel. A gáborignáci tétel egyre követelőbben csengett fülembbe: csak a nyelvből lehet magyarázni a vers ritmusát.

Ma már szinte hihetetlennek tűnik, hogy lehetett ez sokáig vitatható. Hiszen más népek ritmusrendszerét is nyelvükből magyarázzuk! És egyáltalán lehet-e nyelvben, szövegben megvalósuló ritmus más, mint nyelvi eredetű?

Csak hát ismerni kell a nyelv törvényeit. És Gábor Ignác korában még nem pillantottak bele olyan alaposan törvényeibe, mint azóta, amikor már műszeres mérések eredményeit is tanították az egyetemen. Ő idegen irodalmak felől közeledett a magyar vershez, idegen versek, nyelvek tanulságait kereste bennük. Baj volt ez? Látszólag igen, mert olyan törvényeket erőltetett versünkre, amelyek nem fértek meg az anyanyelv tapasztalataival. De mégis ő hozta a helyes alapelvet: hogy a nyelvi tények szabják meg a ritmust, nem a formai képlet. Nem is olyan ártalmas néha az idegenbe tett kitérő: más tapasztalatokkal gazdagítja az itthoniakat, segít felszámolni az egyoldalúságot, új oldalról nézni a makacsul egy oldalról látott dolgokat.

Vagyis elméleti tájékozottság hazai tények félreértésével Gábornál — hazai tények helyes értékelése csak helytelen elvi alapon Horváthnál? Ez is csak félig igaz. Gábor helyesen olvasta Aranyt és Zrínyit igen sok helyét, Horváth pedig, hogy elméletének végső konzekvenciáját levonja, még a hármas tagolás lehetőségét is megtagadta a magyar verstől, s a Mátyás anyját is rattarattával akarta olvasatni: Szi-

lági Ör- zsebet", „Hamar a ma- darat”: vagyis legalább annyira erőszakot követett el a nyelven, a „hazai tapasztalatokon”, mint ellenfele.

Aki szintén tévedett. De vannak termékeny tévedések. Az övé az volt, mert a legfontosabb ponton bolygatta meg a magyar vers elméletét: a képlet hangsúly-szülő erejénél és a kötelező szótagszám-ismétlésnél. Persze Horváth János is kellett, hogy szembeszegüljön avval a magyarázattal, amelynek téves kiindulása és sok hibás ritmizálása megint csak túllökte volna az igazságon az elméletet. Így ott maradtak a kritikus pont fölött ide-odahúzgálva a véleményeket az igazság körül. A fő tévedés a szóhangsúly volt, amiben mindketten hittek. Az egyik levonta a végső következtetést belőle és minden szó elejét ütemkezdetnek tette meg, (ahol nem kellett neki is megalkudnia, mert több szökekedet volt, mint amennyi ütem). A másik ezt a gyakorlatot nem fogadta el, s az eltéréseket magyarázta a dallamtól örökölt képlet hatásával.

Arany László tudta volna föloldani az ellentétet. Ő is a nyelvből indult ki, de ő azt is tudta, hogy nem minden szónak van külön hangsúlya, csak a szólamnak. Mert hagyta mégis abba munkáját? Valószínűleg érezte, hogy nem tud megbirkózni minden problémával. Elmélete nem számolt az ötszótagos szólamok kettététagolódásával — a régi irodalomnak ez a gyakori formája kevésbé volt ismeretes az ő idejében —, s egyedül a korabeli népdalból nem lehetett minden kérdésre magyarázatot kapni. Kellott a középkori versek fölfedezése, kellett Gábor Ignác ógermán és óhéber verseken edzett szeme a szabad szótagszámú vers felismeréséhez, kellett Horváth János makacs ellenszögölése, majd Németh László perújítása, nyelvészeti, zenefolklor és újra Arany László, egymás vállára kellett állnunk, hogy túljussunk a vár falán.

Időnként tanácsos újraolvasni olvasmányainkat. Ma sokkal többet látok Gábor tanulmányában, mint mikor először voltak a kezemben. Ami a legképtelenebbnek látszott akkor: az ütemelőző tanában is volt valami igaza. A magyaros verselésben nincs ugyan, de lehetősége benne van a nyelvben, s érvényesül a jambusban. És milyen igaza volt a metszet kérdésében és Arany tizenkettőseinek változatos megoldásában!

Az újraolvasás rádőbbsent mulasztásainkra is. Nemrég valami példa keresése végett újra belelapoztam a „Magyar ritmika választójába”. Újra mosolyogtam a harcos vitatkozón, aki 1942-ben Sik Sándorral adat magának igazat az Irodalomtörténetben a Zrínyiász háromszázéves évfordulójára írandó képzeletbeli cikkben. De most belémszűrt az évszám: 1951. Ez nekem akkor nem jutott eszembe! Hiszen könyvem 1952-ben jelent meg, s éppen a Zrínyi-fejezet egy évvel előbb, pontosan, ahogy ő megjósolta, 1951-ben, és éppen az Irodalomtörténetben. Gyorsan elővettem azt a számot — lássam, hogy emlékeztem meg róla. Bizony, csak egy elutasító mondatban. Igen, mert éppen csak kiemeltem könyvemnek akkor már kész kéziratából a Zrínyi-fejezetet, s Gáborról is meg többi elődömről is a Bevezetésben emlékeztem meg. Pedig ha eszembe lett volna jóslata és fölfogtam volna, hogy részben éppen azt valószínűleg meg, bizonyára irtam volna elejére valami melegebb hangú megemlékezést. Hogy neki köszönhetjük a kiindulást, ami a megoldáshoz vezetett. Vagy hogy nélküle nem jutottunk volna el a magyar vers olyan szemléletéhez, amelyent akkor könyvem képviselt.

Mert ez egészen bizonyos: nélküle talán sose került volna vissza a magyar ritmus magyarázata a helyes nyelvi alapra. Vagy legalább annyi bizonyos, hogy én nem találtam volna meg azt a magyarázatot, amit most vallok. S megüti szemem a befejező mondat: „Kár, hogy Gábor már meg nem érthette igazának e fényes diadalát.” Felütöm az Irodalmi Lexikont, hogy vajon hány éves lett volna 1951-ben, kötelező volt-e ez a lemondó fogalmazás. Igen is, meg nem is: nyolcvanhárom. Fiától tudtam meg azóta, hogy 44-ben még nagyon friss erőben volt, minden reménye meglett volna, hogy megérje. S akkor talán még együtt vitatkozhattunk volna, talán még meg is győztük volna egymást. De legalább is láthatta volna, hogy szava nem volt pusztába kiáltott szó.

Azonban a csúf napok végzete őt is utolérte: Pest felszabadulása előtt három nappal fogták el és lölték agyon a nyilasok.

VARGYAS LAJOS

Hatvany levelesládája

A hatezer levelet őriző ládából több mint fél ezer került nyilvánosságra. A vastkos kötetből korszakok lélegzik, a hírverés a „század legerdekesebb könyvének” hirdeti, főként személyi vonatkozásai miatt. Engem ugyancsak hetek óta izgalomban tart, de merőben más okból: döntő tanúvallomásokat mond számos, eddig nyitva tartott, vagy korán lezárt irodalomtörténeti kérdésben, ezenfelül végre hű képet rajzolhatunk Hatvany irodalompolitikai szerepéről, de az „Ady-regény” néhány alakjáról is.

Régi emlékekkel kezdem, Hatvany Lajos mesélte még a Bécsi kapu téren. Kettesben töltöttük az estét, ilyenkor törtek föl belőle a vallomások. Midőn fölserdült, apja a családi irodába küldte, hogy kellő közgazdasági gyakorlat után egykor majd örökebe lépjen. A hivatalnokok nap mind nap elébe tették a tőzsdei jelentéseket, és szakmai áhítattal hitták fel figyelmét az árfolyamok hullámzásának „érdekességeire”. Ő pedig csak nézte kétségbeesetten a titokzatos számokat, sejtelve sem volt a tőzsde élettanáról. Egyik délelőtt a folyosóra ment, a szomszédos szoba ajtaja félig nyitva állott, s meghallotta, amint az öreg cégvezető lelkesen oktatja a melléje beosztott gyakornokot:

— Maga ököri! Hiszen ezt még a Laci is tudja.

Hatvany Lajos, a „Laci” jót nevetett, és befejezte közgazdasági pályafutását. A pénzhez ezután mindössze annyi köze maradt, hogy költötte buzgón, főként a magyar irodalomra. Szenvedélyére, míg vagyona tartott, csak „ráfizetett”, jutalmul ő lett „a kapitalista az irodalomban”. Ha szegénynek születik, alkotóereje bizonytalanságban bontakozik ki, s nem kell megvárnia az öregkort, hogy „beérkezzen”. Ám neve összenőtt a pénz fogalmával, és tartósan „közfelfogással” vált, hogy miért is ír, akinek ennyi pénze van? Maradjon csak a „mesterségénél”, legyen büvös erszény, örökös Mecénás. Hatvany, mint levelek tömege tanúsítja, vállalta ezt a szerepet, úgy érezte, hogy a vagyona kötelezi, talán büntudata is volt, de írói törekvéseit sem akarta feladni. Ma már nyugodtan megállapíthatjuk, hogy írói igényét nemegyszer olyanok vitatták, akik képességek dolgában nem szárnyalták túl, sőt bizony alatta maradtak. Ebből keletkezett férfikorának legnagyobb belső drámája: irodalmi hevületének szüntelen küzdelme a csalódások jégesőjével. Mégis mindig a hevület győzött.

Röpke közgazdasági kirándulása után filológus lett, Gyulai Pál tanítványa. A konzervatív iskolától egykettőre elszakadt, de Gyulai légköréből olyasmit hozott, ami a Nyugat vezérkarából jobbra hiányzott: történelmi érzéket. Hatvany a haladó hagyomány ápolásával történelmi távlatot és hitelt akart adni az irodalmi forradalomnak, és a Nyugat keretén belül meg akarta teremteni az egykorú magyar irodalom nemzeti egységét. Törekvésehez, úgy hiszem, Ady Endre is indítást adott. Ady 1908-ban sanda szándékú figurák biztatására *Duk-duk affér* címen szerencsétlen cikket tett közzé, ráadásul a legrosszabb helyen, az Új Időkben. Mentegetődzése szerint utánzó és túllicitálói ellen irányozta, ám legjobb hívei ugyancsak magukra vehették, az ellenfél pedig reájuk is kente. A vihar aránylag gyorsan elcsitult, az „affért” elfeledték, és senki sem vette észre, hogy a feledésre méltó cikkből néhány megszívlelendő mondat lobog fel: „A régi hasonlószerű magyarokkal való közösségemet jobban érzem, mint ember valaha érezhette... Se Balassinál, se Petőfinél új-félőbbnek, modernebbnek nem tartom magamat.” Nyilatkozata nem jelentett hőkölest vagy epigoni szándékot, ellenkezőleg: azt húzta alá, hogy a felsorolt nagy elődök éppen annyira „újfélék” és „modernek” voltak a maguk módján s idejében, mint ő, ugyancsak a maga módján és korában. Hasonlóképpen vallanak Csokonairól és Vajda Jánosról szerzett versei: azt panaszolják, hogy a két „ős” éppen úgy nem lelte honát a hazában, akár Ady. Két mondata a Nyugat történetében az első hitvallás a „haladó hagyomány” mellett. Alig telik néhány esztendő, és Hatvany Lajos Ady igényét nagyvonalú tervvé fejleszti. Így jellemzi a Nyugat vezérkarát: „Az uraknak nem volt érzékük a múlt, az irodalmi folytonosság és a történelem iránt. Azt hitték, hogy a Nyugat minden megjelenése napján, minden két héten újra kezdődik a világ.” Hatvanynak szinte a Nyugat szerkesztősége ellenében sikerült Csokonai-ünnepet rendeznie a Vigszínházban, de Domby Márton Csokonai élettrajzáának a kiadását a Nyugat már kereken visszautasította. Ady ezen a téren teljesen Hatvany-